

Kitap İncelemesi

SADIK ERDAŞ - HÜKÜMET PROGRAMLARINDA VE PROGRAM MÜZAKERELERİNDE DIŞ POLİTİKA (1920-1980)

Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018 (Birinci Baskı) (390 sayfa)

Giriş

1920-1980 dönemi, Türk siyasal hayatının pek çok kırılma noktasını içinde barındıran önemli bir süreç olmuştur. Öncelikle halen işgal altında olan İstanbul hükümeti ve meclisinin var olduğu bir dönemde açılan Büyük Millet Meclisi ve bu meclisin her şeye rağmen dış politikada Misak-ı Milliye esas alan politikaları, sonraki aşamada da önemli bir adım olmuştur (özellikle Lozan Konferansında yapılan görüşmelerde). Bu dönemde cephede alınan başarılar ve İstanbul hükümetinin iş göremezliğinin devam etmesi Saltanatın kaldırılması ile son bulmuş böylece İstanbul yerine Ankara Türkiye'nin kaderinde söz sahibi haline gelmiştir. Bu sırada 1921 ve 1924 anayasaları yeni Türk Devletinin yol haritası olmuştur.

13 Ekim 1923'de Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte artık ülkenin nereden yönetileceği konusundaki gizem çözülmüş, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanı ile de rejim sorunu ortadan kalkmıştır. BMM hükümetleri savaş ortamında ve İstanbul'a rağmen politikalar üretirken, Cumhuriyet döneminde kurulan hükümetlerin gerek iç politika gerekse dış politikada yeni gündem maddeleri olmuştur. Kitabın ele aldığı 1920-1980 dönemi, rejim değişikliği, anayasa değişiklikleri (1921, 1924, 1961), tek partiden çok partili hayata geçiş denemeleri ve nihayet çok partili hayata geçiş, darbeler, muhtıra ve koalisyon hükümetleri gibi siyasal hayatta pek çok ilke tanışmıştır. Bu süreç içinde kurulan hükümetler ve hükümetlerin programları, uyguladıkları dış politikalar dünyada meydana gelen gelişmelerle paralel bir seyir takip etmiş, uygulanan politikalar muhalefetin de gündem maddesini oluşturmuştur.

Lozan Konferansında çözülemeyen problemlerin konferans sonrası çözüme kavuşturulması, bu nedenle dönemin hükümetlerinin önceliklerinin içerde huzuru sağlarken dışarda da güvenliği sağlama yönünde bir politika izlemelerine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak yavaş yavaş yönünü Batıya doğru çeviren Türk hükümetleri iş başına gelmiştir. Esasen İstiklâl Harbi sırasında Batılı devletlerin işgalci güç konumunda olmaları Türkiye'nin güvenliği için zaman zaman büyük tehdit oluşturduğunun bilinmesine rağmen Rusya'nın ardılı SSCB'nin desteğini çözüm olarak görmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı sırasında aktif tarafsızlık politikası uygulayan hükümetlerin yanı sıra savaş sonrası iki kutuplu dünyada Batı yanlısı bir politikanın izlenmesi bir süre sonra muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum bir süre sonra ülke içinde kargaşa ortamının doğmasına neden olmuştur. Tüm bu süreçte işbaşına gelen hükümetler ve hükümetlerin dış politika parametreleri incelemiş olduğumuz bu eserde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Eser Hakkında

Hükümet Programlarında ve Program Müzakerelerinde Dış Politika (1920-1980) adlı eserde, Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 44. maddesi ve 1961 Anayasasınının 103. maddesi gereğince, hükümetin iktidar döneminde izleyeceği yol ve politikalarını en geç bir hafta içinde Meclise bildirmesi ve Meclisten güvenoyu istemesi zorunlu hale getirildiği için Yürütme organının sosyal, ekonomik ve politik tercihlerini belirtmesi

bakımından önemli olan bu programlardan, yeni kurulan bir hükümetin ülkenin tüm sorunlarıyla ilgili çözüm önerileri ve bu sorunlarla baş edebilme stratejilerinin izini bulmak mümkündür. Kitap; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Millet Meclisi Tutanak Dergisi ile hükümet programlarının basılı metinleri, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan örnekler, özellikle hükümet programlarında dış politika üzerine sunum veya eleştiride bulunan siyasetçilerin birebir konuşmaları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin siyasi açıdan pek çok değişim yaşadığı bir dönemin ele alındığı eserde, siyasi parti temsilcilerinin görüşlerinin olduğu gibi verilmesi özellikle çok partili hayata geçiş sürecinde yapılan tartışmalar, dönemin dış politika konularında fikir birliği ya da ayrılığa düştüğü durumları yorumsuz okumamızı sağlamıştır.

Türkiye'de; 24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi tarafından seçilerek görevlendirilmiş olan Muvakkat İcra Encümenleri Heyeti'nden oluşan ve Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede 5 hükümet, 1923'den 1980 Ulusu hükümetine kadar 44 hükümet görev yapmıştır. Bu hükümetlerden 2. ve 4. İcra Vekilleri Heyetleri, I. ve II. İsmet İnönü Hükümetleri ve II. Cemal Gürsel Hükümeti Meclise bir program sunmamışlardır. Bunun dışında oluşturulan bütün hükümetlerin hükümet programları Meclise sunulmuş ve güvenoyu alarak göreve başlamışlardır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Yazar Birinci Bölümde; 1920-1945 yılları arasında kurulan tek parti dönemi hükümetlerine yer vermiştir. 1920-1923 yılları arasında beş dönem İcra Vekilleri Heyeti Hükümetleri görev yapmıştır. Bu dönemde tüm dünya ülkeleriyle iyi ilişkilerin yürütüldüğü bir dış politika izlenmiştir. Daha sonra iki defa İsmet İnönü Hükümetleri kurulmuştur. 3. Dönemde ise Ali Fethi Okyar Hükümeti iktidara gelmiştir. Bu dönemde dış devletlerle ülke güvenliği için görüşmeler yapılmıştır. Okyar Hükümeti Şeyh Said İsyanının yarattığı siyasal çalkantılar neticesinde görevden alınmıştır. Daha sonra 5 dönem İsmet İnönü hükümeti görev yapmıştır. Bu dönemlerde Türkiye'nin Cemiyeti Akvam'a girememesi tartışılmış, dış politikada ise Mustafa Kemal Atatürk'ün *Yurtta sulh, cihanda sulh* prensibine bağlı programlar Meclise sunulmuştur. 9. Cumhuriyet Hükümeti Celal Bayar başkanlığında göreve gelmiştir. Bu dönemde Avrupa milletlerinin kendi aralarında savaşmak yerine yönlerini Afrika ve Asya'ya çevirme konusundaki fikir birlikleri ve yaklaşan savaşa rağmen dış politika konusunda sınırlı bir politika ile yurtta sulh, cihanda sulh prensibine bağlı kalınacağı belirtilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği bu dönemde yeniden Celal Bayar hükümeti kurulmuştur. 25 Ocak 1939'da Refik Saydam hükümeti kurulmuş ve iki dönem başkanlık yapmıştır. I. Refik Saydam Hükümeti döneminde hiçbir milletvekilinin dış politika konusunda görüş bildirmemesi ve harici siyasete değinmemesi oldukça dikkat çekicidir. II. Refik Saydam Hükümeti döneminde II. Dünya Savaşının her an başlayabileceği, Türkiye'nin de kendisine saldıran veya tehdit eden bir durum olduğunda savaşa girebileceği konuşulmuş, bir taraftan da Türkiye'de yaşanan iç karışıklıktan bahsedilmiştir. 13. ve 14. Cumhuriyet Hükümetlerinde, iki dönem Şükrü Saraçoğlu Başbakan olarak görev yapmıştır. Bu dönemde başlayan II. Dünya Savaşı konusunda *topraklarımızı harbin dışında tutmak için bütün dikkat ve gayretimizi sarf etmekteyiz* denilmiş ve herhangi bir tehdit veya saldırı durumunda da karşılık verilebileceği dile getirilmiştir. Bu dönem dış politikada savaş tarafları olan Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya ile dostluk ilişkileri kurulmuştur. Savaş sonrası tüm dünya gibi Türkiye'yi etkileyen ekonomik buhran da programlar arasında yerini almıştır.

Yazar, İkinci Bölümde; çok partili dönemin başladığı 1946-1960 yılları arasındaki süreçte yer vermiştir. 15. Cumhuriyet Hükümetini kurma görevi Recep Peker'e verilmiştir. Başbakan'ın sunduğu hükümet programı görüşmelerinde çok partili yapı kendini göstermiş ve bu döneme kadar açıklanan hükümet programları arasında konuşma ve tartışmaların yapıldığı en uzun görüşme olmuştur. Bu dönemde dış politika konusunda, biten II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere, Birleşik Amerika Devletleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Fransa, Yunanistan ve komşu Arap ülkeleriyle dostluk ve barış içinde olunacağı bildirilmiştir. SSCB'nin Ankara

Sefaretinin 8 Ağustos günü Dışişleri Bakanlığı'na verdiği nota ile boğazlar üzerindeki talepleri üzerine milletlerarası mukavelelerin hükümlerine bağlı kalınacağını ve her şeyin üstünde kendi toprak bütünlüğümüzü ve hükümlerimizin korunacağını bildirilmiştir. Bu konunun müttefiklerle ve diğer ilgili devletlerle 1936 tarihli Montrö Antlaşmasının tadili meselesinin müzakereye hazır bulunduğu söylenmiştir. Muhalefet partilerinden söz alan milletvekilleri, SSCB'nin taleplerinin Türkiye toprak bütünlüğü düşünülerek kabul edilmemesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi bu istekleri toprak bütünlüğüne bir ihanet olarak algıladığı SSCB notasına şiddetle karşı çıkmışlardır. 16. ve 17. Cumhuriyet Hükümeti Başbakanı Hasan Saka olmuştur. Hasan Saka *insanlığın daha kötü akıbetlere düşmesini önlemeye matuf* Birleşmiş Milletlere olan inancını dile getirmiştir. Söz alan muhalefet partisi milletvekilleri savaş sonrası oluşan ekonomik buhrandan dolayı uluslararası boyutta ne yapılabilir üzerine (Marshall Planı, OEC gibi) konuşmuşlardır.

18. Cumhuriyet Hükümeti Şemsettin Günaltay Başbakanlığında kurulmuştur. Okunan hükümet programında ekonominin ağır bir yük altında olduğu, dost Amerika Hükümetinin yardımıyla milli savunma konularında ihtiyaca göre yeni tertip ve tedbir alınacağı dile getirilmiştir. Adnan Menderes'in, hükümet programlarında her şeyin dünya harbinin sonuçlarına bağlanmaması konusunda eleştirileri olmuştur. 1950 yılında 27 yıllık Cumhuriyet döneminde ilk kez seçimlerde çoğunluk partisi değişmiştir ve Demokrat Parti seçimleri kazanmıştır. 19-23. Cumhuriyet Hükümetleri Adnan Menderes Başbakanlığında görev yapmıştır. I. Adnan Menderes Hükümeti programında dış politika hedeflerinin, Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla Türkiye'nin barışçı siyasetini destekleyen Birleşik Amerika ve büyük müttefikler İngiltere-Fransa ile siyasi, iktisadi ve kültürel münasebetleri gün geçtikçe kuvvetlendirmek olduğu önemle vurgulanarak, Batı merkezli dış politikanın sürdürüleceği belirtilmiştir. Meclis tarihinde ilk kez hükümet programı görüşmeleri, programın okunmasından iki gün sonraya ertelenmiş ve zamanla bu uygulama bir kural haline dönüşmüştür. Birçok milletvekilinin görüş bildirmesine rağmen dış politika konusunda ilgisiz kalmaları ortaya çıkan yeni durumun verdiği heyecana bağlanmıştır. *Türlü, çeşit hadiselerin çok kesif olarak cereyan etmiş olduğu bir devirde vazife görmüş olan Hükümetimiz, yeni iktidarın ilk bütçesinin kabulü ile açılan bir devrenin başında istifa etmek suretiyle bugünkü şartlara göre bir kabine teşkiline imkân vermeyi uygun görmüş* sözlerinden bir gün sonra II. Adnan Menderes Hükümeti programı açıklanmıştır. Dış politikada Birleşmiş Milletler ülküsüne bağlılık esasına dayanan politikalara daha önceki iktidar gibi samimiyetle bağlı kalınacağı dile getirilmiştir. *Birleşmiş Milletlere dahil olan devletlerden sadece 6 tanesinin Kore'de Amerika'ya yardım etmek üzere yükü üzerine almıştır* denilerek Birleşmiş Milletler'in müşterek emniyet konusunda yetersiz olduğu, parti grupları konuşmacıları tarafından uzun uzun tartışılmıştır.

Atlantik Paketi'na girmek için yapılan başvurunun kabul edilmesi üzerine dost bilinen İngiltere ve Fransa'nın Pakta girme konusunda muhalif olması eleştirilmiştir. III. Adnan Menderes Hükümeti programında dış politika konusunda, ülkelerle dostluk ilişkilerinin devam edeceği belirtilmişlerdir. Bu hükümet döneminde Türkiye NATO'ya dahil olmuş ve Türkiye-Yugoslavya-Yunanistan Paketi oluşturulmuştur. 1954-1955 yılları Demokrat Parti iktidarı açısından iç ve dış politikada önemli sorunların yaşandığı yıllar olmuştur. İktidarın uyguladığı ekonomi politikası, istenen sonuçları vermediği gibi özellikle kömür ve şeker gibi temel tüketim mallarının bulunmasında sıkıntılar yaşanmaya başlaması ve 6-7 Eylül Olayları gibi olaylar iç ve dış politikada olumsuz sonuçlar doğurmuş, bu olaylar üzerine İçişleri Bakanı istifa etmiştir. IV. Adnan Menderes Hükümeti programında diğer programlarında yer almayan Kıbrıs meselesinin yer almış olması dikkat çekicidir. Hükümet programı müzakerelerinde CHP adına söz alan İsmet İnönü, hükümete ağır eleştirilerde bulunmuştur. İsmet İnönü, Başbakan Adnan Menderes'i 6-7 Eylül Olaylarının yaşanmasından ve Yunanistan ile yaşanan krizden sorumlu tutmuştur. Yunanistan'ın tazminat istemesi, olaylar esnasında basına uygulanan yasaklar ve yalan haberler neticesinde dış politikada ve NATO'da itibarın sarsılması, Kıbrıs meselesi için Meclise izahat

vermemek ve başıboş davranmakla itham etmiştir. Suçlamalar karşısında Adnan Menderes kürsüye çıkarak hükümetin icraatlarını savunmuştur. 6-7 Eylül Olayları ve sonucunda meydana gelen olaylar karşılıklı konuşmalarla uzun bir süre tartışılmıştır. V. Adnan Menderes Hükümeti programında dış politika konusunda daha önceki hükümet politikaları yinelenmiş, en fazla dile getirilen konular, NATO, Bağdat Paktı, Balkan İttifakı, Arap-İsrail gerginliği ve savaşı bu bağlamda Orta Doğu Politikası, Avrupa Kömür Çelik Birliği, Ortak Pazar gibi yeni kavramlar, Süveyş Krizi, Türkiye-Suriye gerginliği ve olaya SSCB'nin müdahalesi gibi yeni konular yer almıştır.

Yazar Üçüncü Bölümde; 1960-1980 yılları arasındaki dış politikadan bahsetmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde asker yönetime el koymuş ardından oluşturulan Milli Birlik Komitesi, 15 Ekim 1961 tarihine kadar görev yapmıştır. Darbe sonucunda kapatılan siyasi partilerin tekrar açılmasına 13 Ocak 1961'de izin verilmiştir. Bu durum üzerine uzun bir süre siyasi istikrarsızlık dönemi başlamıştır. 1961 Anayasası uyarınca ikili parlamenter yapıya geçilmiştir. Yeni oluşturulan hükümetler bu süreçten sonra hem Millet Meclisine hem de Cumhuriyet Senatosuna ayrı ayrı programlarını sunmuşlardır. Millet Meclisi tek dereceli seçim ve genel oyla Senato çoğunluk sistemine göre seçilen 150 üye ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan 15 üye, eski Cumhurbaşkanı ve Milli Birlik Komitesinden oluşmaktaydı. Bu dönemde yaşanan 1960 darbesi, 1972 Muhtırası ve sonucunda 1980 darbesi gibi gelişmeler Türk siyasal hayatını temelden etkilemiş, 1965-1969 yılları arasında iktidarda bulunan Süleyman Demirel hükümeti dışında güçlü bir tek parti iktidarı yaşanmamıştır.

24. ve 25. Cumhuriyet Hükümetleri Milli Birlik Komitesinin görevlendirmesi ile Cemal Gürsel tarafından kurulmuştur. Okunan hükümet programında dış politika konusunda *İnkılap Hükümetimizin vazife başında bulunduğu müddetçe, takip edeceği siyasetin ana hatları, daha 27 Mayıs 1960 sabahının ilk saatlerinden itibaren Türkiye radyoları ile memleket umumi efkârına ve bütün cihana ilan edilen prensiplere dayanmaktadır* denilmiştir. NATO ve CENTO ittifaklarının ve dünya barışının önemine değinilmiştir. Kıbrıs sorunu konusunda Zürih ve Londra Antlaşmalarının sona ulaşıldığından bahsedilmiştir. 26. Cumhuriyet Hükümeti çoğunluk sağlanamadığı için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi tarafından koalisyon hükümeti kuruldu ve Türk siyasi tarihinde I. Koalisyon Hükümeti olarak anıldı. 27. Cumhuriyet Hükümeti yine çoğunluk sağlanamadığı için CHP, CKMP, YTP temsilcileri ile bağımsız üyelerden oluşan Bakanlar Kurulunu Cumhurbaşkanı'na sunmuş ve II. Koalisyon Hükümeti oluşturulmuştur. Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde, ekonomik durumun düzeltilmesi için öneriler sunulmuş, ülkenin geçmiş yıllarda altına girmiş olduğu borçlar üzerine görüş bildirilmiştir. Millet Meclisi görüşmelerinde bağımsızlığını kazanan Cezayir milleti takdir edilmiştir. İlk defa dış ülkelerde yaşayan Türklerin hak ve hukuku konusu dış meseleler bağlamında Meclise gelmiştir. Dost görülen ülkelere elçi gönderilmemesi de eleştirilmiştir.

28. Cumhuriyet Hükümeti ve III. Koalisyon Hükümeti döneminde en önemli gündem maddesi Kıbrıs sorunu olmuştur. İsmet İnönü'ye bu hükümet döneminde gönderilen *Johnson Mektubu* ve adadaki gelişmeler, Türk hükümetinin ve sonraki diğer hükümetlerin dikkatini Kıbrıs sorununa çevirmelerine neden olmuş ve hükümet programlarının dış politika konularına ve program görüşmelerine Kıbrıs konusu damga vurmuştur. Yine bu dönemde AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın vefat etmesi üzerine yerine Süleyman Demirel'in geçmesi Türk siyasal yaşamında bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. 3. Koalisyon Hükümeti Millet Meclisi müzakerelerinde Adnan Menderes dönemindeki Kıbrıs politikaları ağır bir dille eleştirilmiş ve Yunanistan ile yaşanan gerginliklerin ve Kıbrıs'ta Rum cemaatinin Türklere karşı katliam girişiminde bulunmalarının temel sebebi olarak üstü kapalı sorumlu tutulmuştur.

29. Cumhuriyet Hükümeti de koalisyonla kurulmuş ve Başbakan olarak Suat Hayri Ürgüplü görevlendirilmiştir. Millet Meclisi görüşmelerinde, NATO ittifakı ile kurulan dostluklar ve Türkiye'nin diğer üye ülkelerin yanında olmasına rağmen Kıbrıs konusunda yalnız bırakıldığı

belirtilmiştir. Millet Partisi, dış politikada CHP'nin uygulamalarının yanlış olduğunu, hiçbir ülkenin etkisi altında kalmadan kararlar alınması gerektiğini *iç ve dış politika ile alakalı meselelerde kararlarını, Moskova'nın veya Washington'un ilhamı ile değil 'her şeyin üstünde vatan' düsturuna bağlı bir vicdanın sesine uyarak alınmalıdır* sözleriyle vurgulamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ABD, Rusya, İngiltere gibi ülkelerin Osmanlı siyasetine karıştıkları gibi, bu dönemde de aynı tavizlerin verildiğinden bahsedilmiştir.

30. Cumhuriyet Hükümetinin Başbakanı, Adalet Partisinin seçim başarısı ile Süleyman Demirel olmuştur. Dönemin en önemli sorunu Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs konusu ile ilgili olarak Hükümete Türk Silahlı Kuvvetlerini kullanma ve Kıbrıs'a müdahale yetkisi verilmesi TBMM ve dış politika bağlamında büyük önem arz etmektedir. Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde Kıbrıs'ta Rum cemaatin, Türk cemaatine karşı taarruzu konusunda diplomatik dış ilişkilerin devreye sokularak ülkeler ve uluslararası örgütlere gerekli bildirimlerin yapılacağı bildirilmiştir. Kıbrıs meselesi etraflıca tartışılmıştır. Kıbrıs'ta yaşananlara müdahale konusunda Türkiye'nin müdahale haklarını kullanmasından dolayı ABD'nin tepkisi ve ABD, NATO, Yunanistan'ın Kıbrıs Rumlarının silah ve askeri destekleriyle yanlarında olmaları eleştirilmiştir. Birleşik Amerika ve Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan ikili antlaşma neticesinde 35 milyon metrekaarelik vatan toprağının Amerikan üssü haline getirilmesi ve Amerika üssü ve heyetlerine uygulanan ayrıcalıklar yoğun tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalara ithafen Süleyman Demirel, NATO antlaşmalarını hedef göstermiştir. NATO'ya Adnan Menderes zamanında girildiğini ve bundan sonra iktidara gelen Milli Komite ve CHP hükümetini bunu değiştirmemekle suçlamıştır. NATO'nun 3. maddesi gereğince herhangi bir tehdide karşılık savunma hazırlıklarının yapılabilmesi için bu uygulamanın yapıldığını ve Amerikan üssü olarak kullanılan toprakların Türkiye toprağı olduğunu ve denetlendiğinden bahsetmiştir.

31. Cumhuriyet Hükümeti Süleyman Demirel Başbakanlığında göreve başlamıştır. Millet Meclisi görüşmelerinde Güven Partisi, SSCB'nin Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda ifade ettiği *Brejnev Doktrini* ile ülkelerin iç işlerine müdahale hakkını kendinde gördüklerini ve bunu uluslararası bir platformda dünyaya duyurduklarını, Türkiye'yi de sosyalist yapmaları halinde iç işlerimize karışma cüretini gösterebileceklerini ifade etmiştir. Amerikan üssü meselesi bu müzakerelerde de uzun uzun tartışılmıştır. Ortadoğu'da Arap ve İsrail devletinin çarpışmalarının petrol savaşı olduğu vurgulanmıştır. Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde Milli Birlik Komitesi adına Ahmet Yıldız'ın eleştirileri olmuştur. Hükümetin Rabat Konferansı'na katılmaları Arapların küstürülerek İslam Birliği'ni zedelediğini ve İsrail'in hatırı için kararların yumuşatılmasını ülkenin menfaatlerine aykırı bulduğunu söylemiştir. İslam adı altında yayınlanan bir derginin Ermeni ve Yahudi kontrolünde olduğu, Rabat-ül Alem-ül İslam Derneğinin Arapları sömüren bir ortaklığa sahip olduğu ve güçlü ABD tarafından desteklenen Rabat Konferansı'nı bunların sahnesi olarak nitelemiştir.

32. Cumhuriyet Hükümeti Süleyman Demirel Başbakanlığında kurulmuştur. Millet Meclisi görüşmelerinde İsmet İnönü, geçmiş Süleyman Demirel hükümetlerini eleştirmiştir. Bunun üzerine Süleyman Demirel İsmet İnönü'nün Kıbrıs meselesinde federal bir devlet kurulması gerektiği fikrini reddederek bunun neden olamayacağını detaylıca anlatmıştır. İlk defa Kıbrıs konusunda birbirinden farklı iki milletin federal bir yapı ile yönetilemeyeceğini farklı bayrak ve dil kullanan bir ülkenin birleşemeyeceğini belirtmiş ve adanın taksim edilmesi gerektiği fikrini belirtmiş ve *her ülkenin uzun vadeli planları var bizim uzun vadeli planımızda bu olmalı* diyerek destek beklemiştir. NATO üzerine de iktidar ve muhalefet görüş ayrılıklarına düşmüştür. Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde de Milli Birlik grubu adına yapılan konuşmada hükümete karşı ağır eleştirilerde bulunulmuştur. 1971 yılı mart ayında Ordunun muhtıra vermesi, bu muhtırada takip edilecek yolu dikte etmesi ve bunun gerçekleşmemesi durumunda da doğrudan müdahaleye başvurulacağını açıklaması üzerine aynı muhtırada çerçevesi çizilmiş hükümeti oluşturmak, öncelikle de bir Başbakan tespiti için Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay girişimlere başlamıştır. Zorunlu destek istenmiştir.

Daha çok teknokratlardan oluşan 33. Cumhuriyet Hükümeti Nihat Erim Başbakanlığında kurulmuştur. Erim Hükümeti programında dış politika konusunda, Atatürk'ün çizdiği çerçeveye atıf yapılmış, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Ortak Pazarı gibi örgütlerle ilişkilerin geliştirilmesine verilen öneme vurgu yapılmıştır. NATO güvenliğimizin en sağlam dış teminatı olarak tanımlanmış, ABD ile zaman zaman bazı meselelere farklı açılardan bakmakla birlikte, karşılıklı saygı ve anlayışa dayanan sıkı dostluk ve ittifak ilişkilerinin altı çizilmiş Sovyetler Birliği ile ilişkilerin iyi komşuluk ve 1921 Moskova Antlaşmasının ruhuna uygun bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama esasına dayanan geleneksel politikaların sürdürüleceği vurgusu yapılmıştır.

34. Cumhuriyet Hükümetini kurma görevi yine Nihat Erim'e verilmiştir. Nihat Erim'in büyük çabalarına rağmen, 12 Mart Muhtırasının verilmesini gerektiren sebepler tamamen ortadan kaldırılamamış ve ülkedeki siyasal çalkantıların önü bir türlü alınamamıştı. Sıkıyönetim uygulamaları ve idamlar, Erim hükümetine yönelik ve hükümete destek veren çevreler tarafından eleştirilere konu olmuş, Erim Hükümetine yönelik güven oylaması talep edilmişti. Cumhurbaşkanı görevi Erim'den alarak Suat Hayri Ürgüplü'ye vermiş ancak Ürgüplü'nün oluşturduğu hükümet listesi, Cumhurbaşkanı Sunay tarafından 12 Mart Muhtırasına uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilerek Ferit Melen hükümeti kurmak için görevlendirilmiştir. 35. Cumhuriyet Hükümeti Ferit Melen Başbakanlığında kurulmuştur. Dış Politikada sunulan hükümet programı uygulanmaya devam etmiştir.

36. Cumhuriyet Hükümeti ülkeyi 1973 seçimlerine götürebilmek için Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Bağımsızlardan oluşan bir koalisyon tarafından oluşturulmuş ve Başbakan olarak Naim Talu görevlendirilmiştir. Koalisyonu oluşturan partiler aralarında bir protokol imzalanarak yapılacaklar hakkında mutabakata varmışlardır. Protokolün 9. maddesi ile Cumhuriyet Hükümetlerinin barışçı milli dış politikasının izlenmesi ve milli menfaatlerin titizlikle korunarak devam edileceği bildirilmiştir. Yunanistan'da Batı Trakya Türklerine karşı yapılan zulmün derhal düzeltilmesi gerektiği, her yıl Nisan ayında bazı Ermeni cemiyetleri tarafından yükseltilmeye çalışılan Türk-Ermeni düşmanlığına karşı temkinli davranılması gerektiği belirtilmiştir.

37. Cumhuriyet Hükümeti, CHP ve MSP koalisyonu hükümeti olup, Bülent Ecevit Başbakanlığında ve Necmettin Erbakan'ın Başbakan Yardımcılığında kurulmuştur. Koalisyon partileri tarafından *Ulusal Güvenlik ve Dış Politika* adında bir protokol imzalanmıştır. Hükümet programında yurtdışında yaşayan Türklerin haklarının korunması ve Kıbrıs meselesine değinilmiştir. Millet Meclisi görüşmelerinde daha önce Ortak Pazar konusunu ağır bir dille eleştiren Necmettin Erbakan'ın bu koalisyon döneminde ortak protokol ile Ortak Pazar'ı desteklemesi eleştirilmiştir. Necmettin Erbakan her iki partinin de devlet menfaatleri için parti düşüncelerinden taviz verdiğini belirterek partisini savunmuştur. Cumhuriyet Senatosunda dış politika konusunda daha çok ekonomi, Ortak Pazar, Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi konular üzerinde durulmuştur. Bülent Ecevit Hükümetinin çekilmesinden sonra siyasi partiler yeni bir koalisyon kurma çabasına girseler de başarılı sonuç alınamamıştır. 20 Temmuz 1974 yılında Kıbrıs Harekâtı başlamıştır. Ülkenin karşı karşıya olduğu hayati iç ve dış sorunlar sebebiyle hükümetin geç kurulması ağır sakıncalar doğuracağı için Parlamento içinden ve dışından atanacak bakanlar ile Sadi Irmak'ın Başbakan olduğu 38. Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde ana gündem Kıbrıs Harekâtı ve sonrasında Birleşmiş Milletler, Amerika ve NATO tarafından Türkiye'ye yapılan yaptırımlar olmuştur. Yunanistan ve Rum Kesiminin silahlanması ve Türk cemaatine saldırması hoş görülürken Türkiye'nin Kıbrıs Türklerini korumaya yönelik Barış Harekâtının teamüllere aykırı bulunduğu dile getirilmiştir. Amerika'nın Türkiye'de kurduğu üs için ödediği yardım bedelini kesmekle tehdit etmesi üzerine Amerikan üssünün kapatılması bile gündeme getirilmiştir. Geçmiş hükümet ve CHP bu halde ülkeyi yüz üstü bırakmakla suçlanmıştır. Tüm bu meselelere rağmen Sadi Irmak Hükümeti güvenoyu alamamıştır.

Altı ay süren görüşmelerden sonra *Milliyetçi Cephe Hükümeti* olarak adlandırılan, AP, MSP, CGP, MHP bir araya gelmiş, temel meseleler üzerine uzlaşarak *Dış Politika ve Milli Güvenlik* protokolü imzalamışlardır. 39. Cumhuriyet Hükümetini Süleyman Demirel Başbakanlığında kurmuşlardır. Dünya ülkeleriyle barış vurgulanmış, Kıbrıs meselesi değerlendirilmiş, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Pazar üzerinde durulmuştur. 40. Cumhuriyet Hükümeti kurma görevi verilen Bülent Ecevit Hükümeti güvenoyu alamamıştır. 41. Cumhuriyet Hükümeti AP, MSP, MHP aralarında kurdukları koalisyon protokolü ile dış politikada ağırlıklı olarak dünya barışı, Kıbrıs meselesi, AET ve ABD ile ilgili sorunlar görüşülmüş Süleyman Demirel Başbakanlığında hükümet kurulmuştur. CHP tarafından *Milliyetçi Cephe* olarak anılan koalisyon hükümeti ile ilgili Millet Meclisi sunulan ve kabul edilen gensoru önergesinin güvensizlik oyu ile sonuçlanması sonrası Süleyman Demirel Hükümeti istifa etmiştir.

Hükümet kurma görevi Bülent Ecevit'e verilmiştir. III. Ecevit hükümetinin kurulduğu sıralarda kamuoyu haklı olarak, her şeyden önce bombaların patlamadığı, gençlerin birbirlerini öldürmediği ve öğrenimin aralıksız sürdürülebildiği bir huzur ortamının özlemi içindedir. Bu sebeple Hükümet Programı görüşmelerinde daha çok günlük siyasal sorunlar ve krizler ele alınmıştır. Dış politika konusunda aynı hükümet politikaları ve aynı eleştiriler tekrar mecliste konuşulmuştur. 43. Cumhuriyet Hükümeti koalisyon partileri arasında görüş birliği sağlanarak Başbakanın Süleyman Demirel olması istenmiştir. Okunan hükümet programında dış politikanın sadece Yunanistan, ABD, Varşova Paktı ve NATO'dan ibaret olmadığı sert bir dille eleştirilmiştir. Necmettin Erbakan Filistin, İran, Pakistan gibi Müslüman ülkelere değinilmemesini eleştirmiş, ekonomik çıkarlar için dünyadaki Müslüman birliğine zarar verebilecek kararlar alınmaması gerektiğini belirtmiştir. 12 Eylül 1980'de askeri darbe yaşanmıştır. Darbe sonrası Milli Güvenlik Konseyi hükümeti kurmak için 1980 yılının ağustos ayında Deniz Kuvvetleri Komutanlığından emekli olan Bülent Ulusu'yu görevlendirmiş ve hükümet programı isim okunarak açık oylamada kabul edilmiştir.

Sonuç

Hükümetlerin iktidarda kaldıkları sürece uygulayacakları politikaların çerçevesini çizen ve belirleyen programları aynı zamanda hükümette bulunan partilerin politikalarının anlaşılmasında ve genel anlamda ülkenin içinde bulunduğu sorunların belirlenmesinde önemli bir kaynak olduğu görülmektedir. Dış politika ve eş anlamlı kavramları ele alınarak derlenen kitapta dış politika konusunda Türkiye'nin istikrarsız bir seyir izlediği görülebilir. Sadece çok partili dönemlerde tartışmaların çeşitlendiği görülse de rahatlıkla söylenebilir ki, aslında bu dönemlerde hükümetler dış politikaya yön vermemiş, yaşanan uluslararası olaylar Türk dış politikasına yön vermiştir. Askeri vesayet altında yaşanan 1960 sonrası siyaset ile keskin fikir ayrılıklarının derinleşmesine ve her hükümetin bir diğerini ağır eleştirisine sebep olmuştur. Türk siyaseti kısır bir döngü içinde koalisyon hükümetlerine ve kısa süreli hükümetlere mahkûm olmuştur. Hükümet programları ve program üzerine yapılan tartışmalarda ağırlıklı olarak Kıbrıs, Amerika ve Avrupa, Sovyet Rusya, Yunanistan ve NATO üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. 1920-1980 yılları arasının incelendiği kitapta, Türkiye'nin dış politikasına bu 6 başlığın yön verdiği tahlil edilebilir. Bu kitap, Türkiye tarihi araştırmalarında, Türk dış politikasının belirlenip yorumlanmasında, değişen dünyada Türkiye'nin kendini nasıl konumlandığının anlaşılmasında önemli kaynaklar arasında yerini almaktadır.

Zerrin KARAKAVAK*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.